

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Ю. БАУЛІН
*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Голова Конституційного Суду України*

Відповідно до ч. 1 ст. 1. Кримінального кодексу України (далі — ККУ України) його завдання — правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку й громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [1].

Зі змісту цього положення випливає, що об'єктами правової охорони кримінального закону є конституційні цінності, при цьому такі з них, як права і свободи людини, визнано у ст. 3 Конституції України «найвищою соціальною цінністю». Саме на захист цих цінностей орієнтовані всі визначені кримінальною наукою функції кримінального закону: регулятивна, охоронна, попереджувальна та виховна, тобто соціальна спрямованість є обов'язковим елементом кримінального права сучасного суспільства.

На нашу думку, соціальна функція вітчизняного кримінального права полягає у реалізації доктрини соціальної держави, в основу якої покладено

постулат примату соціальних цінностей, зокрема людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності і безпеки, над корпоративними та державними інтересами. Керівні принципи цієї доктрини визначено у розділі II Основного Закону України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», а саме: невід'ємне право на життя (ст. 27); заборона катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 28); арешт або тримання під вартою виключно за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку визначених законом (ст. 29); гарантії недоторканності житла (ст. 30); таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); судовий захист прав і свобод (ст. 54); заборона двічі притягувати до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61); презумпція невинуватості (ст. 62) тощо [2].

Конституційний Суд України (далі — КСУ, Суд) як гарант верховенства

Конституції на всій території держави [3] неодноразово розглядав питання, пов'язані із законодавчим забезпеченням реалізації соціальної функції кримінального права. Йдеться про захист гарантованих на конституційному рівні прав, свобод і законних інтересів громадян від неправомірних посягань, у тому числі від суспільно небезпечних діянь, визнаних КК України злочинами. При цьому кримінальне право як матеріальна галузь публічного права розглядається як різнорівнева система правових норм, об'єднана в інститути кримінального права, які на підставі певних критеріїв вичерпним чином регулюють суспільні відносини, що складаються між державою та особами, які вчинили кримінальні правопорушення.

Правові позиції, які було сформовано КСУ з цих питань, можна умовно поділити на такі, що стосуються загальних засад кримінального законодавства, та такі, що визначають позицію Суду щодо окремих положень кримінального закону.

До правових позицій КСУ, які було сформульовано щодо загальних засад кримінального законодавства, на нашу думку, слід віднести насамперед ті, що стосуються принципу справедливості кримінального закону.

У рішенні Суду від 2 листопада 2004 р. № 15-рп зазначено: «У сфері реалізації права справедливості проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення» [4].

Окремим виявом справедливості є відповідність покарання вчиненому злочину. Категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. У рішенні КСУ від 26 січня 2011 р. № 1-рп наголошується: «Справедливе

застосування норм права є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного» [5].

Як зазначається у юридичній літературі, одним із завдань кримінального закону у контексті реакції суспільства на злочин є поновлення соціальної справедливості, основними ознаками якої є відшкодування збитків, реалізація домірного покарання та дотримання винним у подальшому основоположних правил поведінки у соціумі.

У цьому контексті КСУ у рішенні від 30 січня 2003 р. зазначив, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [6].

Така правова позиція Суду ґрунтується, зокрема, на положеннях загальноновизнаних актів міжнародного права. Так, Загальною декларацією прав людини 1948 р. передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8) [7]. Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2) [8] і в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 13) [9].

У рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп Суд також опосередковано порушує тему соціальної функції кримінального права, зокрема, зазначаючи, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм,

а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [4].

Правові позиції КСУ з питань конституційності окремих положень кримінального закону також ґрунтуються на керівних принципах доктрини соціальної держави та ідеї справедливості кримінального закону. Так, у рішенні від 29 грудня 1999 р. № 11-рп Суд, зокрема, зазначив, що «позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України». На основі цього Суд визнав неконституційними «положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання» [10].

У рішенні за іншою справою Суд, зокрема, наголосив, що «положення статті 69 КК порушують один із основоположних принципів верховенства права – справедливості, оскільки позбавляють рівної можливості призначення основного покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК, або переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначе-

ного в санкції статті за конкретний вид злочину, особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, ступінь суспільної небезпечності яких значно нижчий, ніж особливо тяжких, тяжких злочинів та злочинів середньої тяжкості». Суд також зазначив, що ст. 69 КК України не передбачено способу індивідуалізації покарання для осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, хоча в ній ідеться «про особливі підстави, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину для осіб, які вчинили особливо тяжкі, тяжкі і середньої тяжкості злочини. Тим самим норми зазначеної статті суперечать основоположному принципу правової держави – справедливості, оскільки особи, які вчинили злочини невеликої тяжкості, поставлені в гірші умови, ніж ті, які вчинили більш тяжкі злочини» [4].

Викладене, на нашу думку, дає підстави стверджувати, що концепція справедливості кримінального закону є однією з основних засад розуміння права у рішеннях КСУ та вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин між державою і злочинцем – одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Кримінальний кодекс України* від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
2. *Конституція України* від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

3. *Про Конституційний Суд України* : Закон України від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
4. *Рішення Конституційного Суду України* від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання // Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.
5. *Рішення Конституційного Суду України* від 26 січня 2011 р. № 1-рп/2011 у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 2. — С. 7.
6. *Рішення Конституційного Суду України* від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) // Офіційний вісник України. — 2003. — № 6. — Ст. 245.
7. *Загальна декларація прав людини* від 10 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — Ст. 3103.
8. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права* від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
9. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. *Рішення Конституційного Суду України* від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 у справі про смертну кару // Офіційний вісник України. — 2000. — № 4. — Ст. 126.

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III [The criminal code of Ukraine of April 5 of 2001 g. № 2341-III], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2001, no. 25–26, Article 131.
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [The constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k/96-VR], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1996, no. 30, Article 141.
3. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 zhovtnia 1996 r. № 422/96-VR [About the Constitutional Court of Ukraine: The law of Ukraine of October 16, 1996 № 422/96-VR], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1996, no. 49, Article 272.
4. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 2 lystopada 2004 r. № 15-rp/2004 u spravi pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia [The decision of the Constitutional court of Ukraine of November 2, 2004 № 15-rp/2004 on the case of appointment of more lenient punishment as court], *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 2004, no. 45, Article 2975.
5. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 26 sichnia 2011 r. № 1-rp/2011 u spravi pro zaminu smertnoi kary dovichnym pozbavleniam voli [The decision of the Constitutional court of Ukraine of January 26, 2011 № 1-rp/2011 on the case of replacement of capital punishment with lifelong imprisonment], *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 2011, no. 2, p. 7.
6. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 30 sichnia 2003 r. № 3-rp/2003 u spravi za konstytutsiinyim podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) polozhen chastyny tretioi statti 120, chastyny shostoї statti 234, chastyny tretioi statti 236 Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro rozhljad sudom okremykh postanov slidchoho i prokurora) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine of 30 January 2003 r. № 3-rp 2003 in the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the constitutionality of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 120, paragraph six of article 234, paragraph three of Article 236 of the Criminal procedural Code of Ukraine (case on court rulings individual investigator and prosecutor)], *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 2003, no. 6, Article 245.
7. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948], *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 2008, no. 93, Article 3103.
8. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966]. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
9. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. [The convention on human rights protection and fundamental freedoms of November 4, 1950]. Available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 29 hrudnia 1999 r. № 11-rp/99 u spravi pro smertnu karu [The decision of the Constitutional Court of Ukraine of December 29, 1999 № 11-rp/99 on the case of capital punishment], *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, 2000, no. 4, Article 126.

Баулін Ю. В. Принцип справедливості кримінального закону у практиці Конституційного Суду України

Анотація. Стаття присвячена дослідженню практики Конституційного Суду України щодо розуміння змісту принципу справедливості як складової верховенства права. Особливу увагу автор приділяє дотриманню принципу справедливості кримінального закону в контексті реалізації заходів щодо адаптації кримінального вітчизняного законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Ключові слова: кримінальний закон, права людини, соціальна цінність, справедливість, функції кримінального закону.

Баулин Ю. В. Принцип справедливости уголовного закона в практике Конституционного Суда Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию практики Конституционного Суда Украины относительно понимания содержания принципа справедливости как составляющей верховенства права. Особое внимание автор уделяет соблюдению принципа справедливости уголовного закона в контексте реализации мер по адаптации уголовного отечественного законодательства к стандартам Европейского Союза.

Ключевые слова: уголовный закон, права человека, социальная ценность, справедливость, функции уголовного закона.

Baulin Yu. The Principle of Fairness of the Criminal Law in the Practice of the Constitutional Court of Ukraine

Annotation. The article investigates the practice of the Constitutional Court of Ukraine on understanding the meaning the principle of equity as a component of the rule of law. Particular attention is paid by observance of the principle of fairness of criminal law in the context of criminal activities to adapt national legislation to EU standards.

Key words: criminal law, human rights, social values, justice, the function of criminal law.